

## SLOBODA I JEDNAKOST

Cilj demokratske revolucije, koja je društveno politički život oslobodila od stege feudalističkog pokreta, jest jednakost društvenih odnosa u slobodi. Ali, mada se slobodu i jednakost istovremeno zahtijevalo, one se, ipak, uvijek nanovo razilaze. I uvijek je sloboda ona kojoj prijete iščezavanje. To nije slučajno, već naprotiv opasnosti koje prijete slobodi proizlaze iz samog odnosa slobode i jednakosti.

1) Kad je jednakost postala jednom princip društvenog poretka, tada je za njeno ukidanje ili samo smanjivanje potrebno uložiti dugotrajne napore. Jer ne bi trebalo samo mijenjati čitavu društvenu formaciju za volju staleža sa stupnjevanim povlasticama, već bi trebalo izmijeniti i sve predodžbe, običaje i životne navike. A sloboda? Nju je dovoljno čvrsto ne držati i ona se već gubi. Sloboda ima karakter hexisa, tj. nju posjedujemo samo tako dugo dok je držimo i čuvamo. Očuvanje jednakosti ne zahtijeva truda, jer bi upravo njeno ukidanje ili smanjivanje iziskivalo najveće napore. Sloboda, međutim, nestaje već samim tim što popuštamo u nastojanjima oko nje.

2) Sloboda može da se izrodi u anarhiju, onda naime, kad nema svoju postojanost u slobodnim zakonima ili kad oni postoje ali su slabi i nedjelotvorni. Anarhijska deformacija slobode jest svima lako uočljiva opasnost. Jer ona ugrožava »mirni poredak« u kome svatko može nesmetano slijediti svoj put sreće i uspjeha, ona čak može zaprijetiti posjedu i životu. Opasnosti koje dolaze iz anarhijskog izrođenja slobode svima su vidljive i svatko ih više ili manje neposredno osjeća. Suprotno tome gubitak slobode može da se desi prikriveno, iza demokratskih institucija koje su formalno na snazi, putem zakonodavstva, prije svega putem birokratskih propisa i kontrola, putem manipulacija svijesti. Sloboda se susteže, ako je čvrsto ne držimo, a sustezanje slobode može k tome još i biti neprimjetno.

3) Prednost jednakosti stoji na dlanu: sve vrsti zanimanja, sve društvene pozicije principijelno su dostupne svakome; svi putevi obrazovanja otvoreni su svakome, već prema sklonostima

nadarenostima i marljivosti. Ali prednost slobode? Ona su uvida tek na nedostacima gubitka slobode, i to najčešće postepeno i onda kad je već kasno.

4) Tko želi slobodu mora se ujedno znati distancirati od sebe i interesa u koje je zapleten. On mora zadobiti slobodu i nadmoć u prvom redu spram sama sebe. Ali to nisu svi u svako vrijeme spremni, da, možda su uopće samo malobrojni za to voljni i podobni.

5) Prednosti jednakosti ukazuju se posvuda same od sebe. Slobodi se, međutim, ljudi teže raduju, ukoliko nisu spremni na napore i žrtve, kojima se ona jedino može zadobiti i jednom zadobijena dalje održati.

6) U demokratsko razdoblje sloboda se može uspostaviti samo na bazi jednakosti. Ali obrnuto ne važi: jednakost se može ujediniti i s despotskom upravom i vlasti.

Uzmimo da svi građani imaju podjednaki udio u javnoj vlasti i da svatko ima jednako pravo na političko sudionništvo, tada ne možemo nijednog od njih razlikovati, i ne postoji vladavina čovjeka nad čovjekom. Građani su posve slobodni, jer su posve jednaki. U tom krajnjem slučaju stoje jednakost i sloboda u odnosu konvertibilnosti, tako da se sloboda i jednakost mogu uzajamno izričati kao predikati. Jednakost i sloboda identični su u smislu konvertibilnosti.

Međutim, sloboda može postojati u društvu, ali izostati u političkom području. Svatko može živjeti poput drugih, ali za sve ne postoji jednako pravo na sudjelovanje u politici. Ona je rezervirana za određeni krug osoba.

Može čak i u političkom svijetu vladati jednakost, a da ipak nema političke slobode: svatko je svakome ravan do jednoga koji je gospodar nad svima i u čije se ime vlast isključivo vrši. Gospodar nad svima može biti i skupina koja bez ograničenja vlada.

Mogu se zamisliti razne situacije u kojima se jednakost povezuje s više ili manje slobodarskim uređenjem ili s takvim političkim uređenjem koje ne dopušta nimalo slobode.

Ove su primjedbe dovoljne da bi se uvidjelo kako je sloboda ono neosigurano i ugroženo. Prema spoznaji Tocquiesvillea ona je u naše vrijeme manje ugrožena od tiranije koliko od premoći socijalne sile pred kojom je pojedinac beznačajan, slab i nemoćan.

Ali nisu samo evropski narodi, već je čovječanstvo uopće najveći dio svog trajanja provelo u neslobodi, izuzevši možda predigru u antiki, gdje je jednakost bila ostvarena za ograničeni krug osoba u grčkom polisuu. Demokratsku revoluciju međutim nosi volja koja želi opću jednakost za sve. I to je nešto sasvim novo. Zato treba pitati: odakle potječe ova bezuvjetna volja za sveopćom jednakosću? kome ona zahvaljuje snagu svoje sveobuhvatne povijesne djelotvornosti? Ova volja za jednakošću traži filozofsku anлізу, koja i odnos slobode i jednakosti baca u novo svijetlo.

Zahtjev za jednakošću tiče se zajedničkog života ljudi ukoliko su ljudi. Ovaj zahtjev pretpostavlja da je pojedini čovjek sagledan i shvaćen kao čovjek, tj. kao svim pojedinim ljudima zajednički, jedinstveni i jednaki bitak čovjekov. Svim ljudima zajednički ljudski bitak nazivamo biti čovjekovom. Zahtjevu za jednakošću sviju ljudi prethodi, dakle, jedno postavljanje biti čovjeka. Tek u svijetlu tog bitnog postavljanja postaje vidljiva jednakost sviju ljudi ukoliko su ljudi. Postavka čovjekove biti zahvaljuje se filozofskom mišljenju i zbila se već na početku evropske povijesti kod Grka. Utoliko se u demokratskoj revoluciji krije filozofija. Ali bitna jednakost ljudi otkrivena u grčkoj filozofiji još nije identična sa zahtjevom za zbiljskom, tj. političko-društvenom jednakošću. Jer misao o jednakoj čovjekovoj biti važila je i tamo, gdje se kao u srednjem vijeku razvila najveća nejednakost društvenih uvjeta. Postavka čovjekove biti nužni je preduvjet za uspostavljanje jednakosti, ali ona sama još ne pretvara jednakost u nužni zadatak političke i društvene prakse.

Pitanje neka dakle glasi: što je već spoznatu bitnu jednakost ljudi pokrenulo da postane zahtjevom za sveopću realizaciju?

Da bismo to razumjeli, moramo pripaziti da je mišljenje početkom novog vijeka dobilo osnovni karakter refleksije, što ga je Descartes sveo na formulu: cogito me cogitare, ili mišljenje ima odsad svoj odredbeni razlog u samosvijesti. Nadalje, treba podsjetiti na to, da bitak već odavna ima svoju bit u ozbiljenoj zbilji. Ako je, međutim, čovjekova bit određena samosvijesnim mišljenjem, tada se njegov puni bitak sastoji u samosvijesnom, samoodređivalačkom ozbiljavanju, tj. u htijenju. Ali svako je htijenje u skladu s karakterom samosvijesti sebe-htijenje. Početkom novog vijeka čovjek preuzima sebe-htijenje kao način na koji egzistira. Ali što on hoće da bude? Odgovor glasi: on hoće da bude ono što u svojoj biti već jest, on hoće da bude onaj koji je, dosljedno jednakoj ljudskoj biti, bitno jednak sa svakim drugim. Budući, pak, da čovjek egzistira ukoliko živi sa sebi jednakima, to je volja za jednakošću volja za jednakošću društvenih odnosa. To je volja za demokratskim ustrojstvom života.

Ova razmatranja dopuštaju da se i odnos jednakosti i slobode jasnije vidi. U povijesnom času kada mišljenje dobiva karakter refleksije, političko društvena praksa postaje djelom samosvijesne, samoodređivalačke volje, koje je vodeći motiv jednakost. Ova se, pak, može postići samo oslobođenjem života od feudalističkog poretka. Jednakost se, dakle, ostvaruje aktom slobode i pomoću slobode. Strukturna formula demokratske revolucije glasi: jednakost putem slobode. Ali iz jednakosti ostvarene pomoću slobode, proizlaze za slobodu velike opasnosti. Ljudi žele slobodu da bi mogli biti jednaki, ali kad se jednakost uspostavi, sloboda im biva sve težom. Kao što je tok francuske revolucije pokazao, može se desiti, da narod jednim te istim aktom revolucije slobodu po-

stigne i, čim uspostavi jednakost, obje opet gubi. Narod može u trenutku kad zbacuje vladavinu plemstva i oslobađa se, iznutra podići novi despotizam. Ali gubitak ili barem sužavanje slobode nakon postignute jednakosti može se također zbiti postepeno i više ili manje neprimjetno.

Političko-društvena teorija mora, ne želi li promašiti svoj cilj, učiniti vidljivima principe prakse. Iz naših razmatranja proizlazi slijedeća spoznaja: ako sloboda, kojoj jednakost duguje svoje ostvarenje, ne kani zaostati ili čak nestati iza jednakosti, tada jednakost i sloboda, određenja koja rukovode demokratskom svijesću, moraju zamijeniti mjesta.

Demokratska je svijest uzela jednakost već uvijek u svoje htijenje. Pri tome ona uporedo predočuje i slobodu pomoću koje jednakost tek može postati stvarnost. Ako sloboda pri tome ne želi biti izgubljena, tada demokratska svijest mora napose posegnuti za onim što je pri htijenju za jednakošću uvijek već bilo predočeno. Ukoliko se svijest okreće od jednakosti prema slobodi, ona vrši obrat. Pri tome svijest prepušta demokraciji njenu prirodnu volju za jednakošću u njenom htijenju, ali gleda osobito natrag na slobodu, kojom je volja za jednakošću uvijek već snabdjevena. Ovim obratom svijesti ukazuje se sloboda kao prvorazredna povijesna zadaća. Obrat svijesti ne skreće iz jednakosti na neke stramputice, npr. na predodžbu nekih tzv. političkih ili duhovnih elita, već se upušta samo u ono, odakle volji za jednakošću pristiže predmet njenog htijenja. Tim obratom svijesti sloboda i jednakost tek dospijevaju u njihovoj biti primjeren odnos. Pri tome one ne izmjenjuju samo mjesta unutar već postojećih odnosa, već se mijenja odnos slobode i jednakosti kao takav. Volja za jednakošću postaje bazom volje za slobodu, a sloboda postaje određujući aspekt volje za jednakošću.

Ali nije ni izdaleka dovoljno da se objasni potreba za obratom svijesti, nužno je spoznati i uvjete pod kojima je obrat moguć i neizbježan. Tri uvjeta moraju biti ispunjena, da bi do obrata došlo i da bi sloboda postala određujući aspekt čitave političko-društvene prakse.

1) Misao slobode ne smije samo izvanjski doprijeti do svijesti. Svi apeli i deklamacije ne bi mogli ništa urediti, kad svijest u samoj sebi ne bi neprekidno bila podsjećana na slobodu. To je međutim slučaj s demokratskom svijesću; jer jednakost društvenih odnosa je djelo sebe samosvjesne volje, koja je oslobodila život iz stege feudalističkog društvenog oblika. Demokratska svijest uvijek je već svijest slobode. To je uvjet za mogućnost obrata.

2) Što nas, međutim, potiče da obrat i zbiljski izvedemo? Kad smo spremni i voljni da se posebno obratimo slobodi? Odgovor glasi: samo i jedino tada kad je taj obrat za nas postao nužan. Kad je to slučaj? U preinačenoj Nietzscheovoj rečenici moglo bi se reći: »Mora se biti u nuždi da se bude slobodan, inače se to

nikad neće biti«. Tek kad sloboda dođe u opasnost da se izgubi i tako dospije u nevolju, bivamo prisiljeni da se za nju zauzmemo, tako da nam obraćanje slobodi postaje bitnom zadaćom. Tek iz nevolje slobode raste prinuda da joj pritekemo u pomoć, tako da njen spas postaje za nas nužnošću. Bez nevolje slobode za nas ne bi bilo nužde da obrnemo svijest. Ali ova nevolja slobode već je posvuda nastupila po svijetu. Jer što se više jednakost probija, to više se sloboda sužava i steže. Ova ugnjetenost slobode jest njena nevolja koja nas prisiljava da se za nju zauzmemo. Prisilna nevolja slobode jest uvijek za nužnost obrata demokratske svijesti.

3) Ali ova nužnost nije prirodnog karaktera, već ona ima karakter povijesne zadaće kojoj mi odgovaramo, ali kojoj možemo i izbjegnuti i uskratiti se. Obrat svijesti je zato naše vlastito djelo.

Obrat svijesti unosi u društvo, naravno, napetosti i konflikte. Jer volja za slobodom, kad stupi na čelo političko-društvene prakse, usmjerava se protiv svih tendencija svojstvenih demokratskom društvu, koje hoće slobodu suziti ili čak ukinuti. Ali samo ona može istrgnuti demokraciju iz proturječja koji prijete da ju uništi. To je proturječje između volje za nezavisnošću i želje za potčinjavanjem, između smisla za slobodu i sklonost da se sloboda izruči javnoj vlasti u varavom mnijenju da su prava slobode najbolje pohranjena pri javnoj vlasti. Obrat svijesti može stati na put i »prirodnoj dijalektici« po kojoj građani u principu otklanjaju državne zahvate, ali odmah prizivaju sile poretka, čim nastane neka teža situacija. Dok se ne dogodi obrat, svijest se koleba između ponosa zbog nezavisnosti i želje za potčinjavanjem proizašle iz osjećaja nemoći.

Uvijek se nanovo čuju mišljenja da se demokracija može odrediti samo na principu suprotstavljanja, dakle samo negativnim pojmovima, i zato su zahtjevi za demokratiziranjem prazni i ništa ne kazuju. U zbilji je obrnuti slučaj. Demokraciji je svojstvena vlastita struktura, koja se može shvatiti samo pogledom na nju samu, i vlastiti etos: volja za slobodom na osnovi volje za jednakošću. Na ovom etosu ima demokratska svijest jednoznačno mjerilo za prosuđivanje onog što je demokratsko, nedemokratsko ili antidemokratsko.

Možda smo danas u stanju da demokratsku revoluciju, odlučni, osnovni događaj novovijeke povijesti spoznamo u slijedu njenih faza. Njen početak predstavlja uvođenje jednakosti društvenih odnosa uz pomoć slobode, sredinu preokretanje odnosa jednakosti i slobode. Mnogo govori o tu da se sada nalazimo u fazi obrata. Obrat svijesti uvodi treću fazu, koja se odlikuje time, što sve društvene promjene, koje u predodžbi ne možemo predvidjeti, bivaju zadržane u volji za slobodu i u određenjima slobode, tako da su društvene promjene ujedno napredovanja u ostvarenju slobode.

O demokratskoj, tj. na bazi jednakosti podignutoj slobodi treba još reći nešto: ona može za razliku od feudalističkog dru-

štvenog oblika biti samo jednaka sloboda za sve. Jednaka sloboda za sve ima svoju postojanost jedino u općenitim zakonima, tako, da kad je sloboda samo jednoga povrijeđena, to isto prijeti slobodi sviju. Demokratska je sloboda u svojoj biti zakonita sloboda. Ovdje je Kant vidio ono odlučno: on određuje javno pravo kao podudarnost slobode svakog pojedinca sa slobodom sviju ostalih, ukoliko je ona moguća prema općim zakonima. Koji su to zakoni po kojima se sloboda svakog pojedinca podudara sa slobodom sviju ostalih, treba ustanoviti uvijek samo na osnovu uvida u određenu društvenu situaciju u njenom povijesnom mijenjanju. Zakonodavstvo čuva slobodu samo u slučaju, ako s društvenim izmjenama ide tako ukorak, da mnoštvo odnosa ljudskog zajedničkog života ne prijeđe u jednostrane odnose ovisnosti, u nove oblike vladavine čovjeka nad čovjekom. Da bi demokratska sloboda postojala nisu dovoljni samo zakoni kao takvi, oni moraju u Kantovom smislu biti slobodni zakoni. Ali ako su slobodni zakoni, oni zahtijevaju najstrože poštivanje i slušanje. Tada važi stav: *legibus obsequamur, ut liberi maneamus*. Poredak nije najviše dobro demokratskog društva — jer poredak može biti i poredak neslobode; najviše je dobro zakonita sloboda, tj. zakoni čija je esencija sloboda i za čiju je efikasnost postavljena javna vlast.

Od Tukidida već znamo da iza svake političke odluke stoji uvijek jedno pitanje moći. Ali znamo i to, da moć kao takva nije još kobna, već da to može postati ukoliko nije obuhvaćena političkim etosom. Apel na moral nije dovoljno snažan, a da bi mogao kontrolirati zloupotrebu moći, i to pogotovo nije u doba progresivnog porasta društvenog raspolaganja s ljudima i stvarima pomoću tehnike. Kad moć ostaje zadržana u demokratskom etosu, u ovoj volji za jednakošću koja je volja za slobodom, tada su vršenju moći već postavljene i granice i mjera. Moralni nalozi upućeni su pojedincu kao pojedincu; precjenjujemo ih, ako od njih očekujemo ograničenje u baratanju s potencijalom moći, kojim danas raspolaže u svijetu socijalna sila. Samo politički etos postavlja vršenju moći njenu granicu. Raspadne li se politički etos ili se uopće još nije obrazovao, tada se ljudski život predaje u službu moći koja hoće samo sebe, svoj vlastiti porast. Ali politički etos je povijesno različit; drugačiji je u antici, drugačiji u feudalističkom srednjem vijeku, a opet drugačiji u razdoblju demokratske revolucije, u kome ima oblik volje za jednakošću kao baze volje za slobodom. Postići ovaj politički etos i iz njega živjeti, to je cilj demokratske revolucije. Životno ustrojstvo naroda u novom svijetu djelo je revolucionarne, samoodređivačke, slobodne volje. Ako smo to uvidjeli, tada razumijemo rečenice kojima veliki analitičar demokracije, francuski teoretičar državnosti Alexis de Tocqueville zaključuje svoje glavno djelo: »Što se mene tiče, kad sam sada stigao do posljednjeg koraka mojeg misaonog puta i iz daljine još jednom obuhvaćam pogledom sve one različite po-

jave, što sam na tom putu odvojeno promatrao, to se osjećam isto toliko pritisnut strahovima kao i ispunjen nadom. Vidim velike opasnosti, koje bi mogle biti izazvane, velike nedaće, koje bi se mogle izbjeći ili ograničiti, i sve sam sigurniji u mišljenju, da je za demokratske nacije dovoljna volja i one će čestito uspijevati.«

## FREIHEIT UND GLEICHHEIT

### Zusammenfassung

1. Das Ziel der demokratischen Revolution, die das gesellschaftlich-politische Leben aus dem Gebundensein an die feudalistische Ordnung befreit hat, ist die Gleichheit der gesellschaftlichen Verhältnisse in Freiheit. Aber obwohl Gleichheit und Freiheit zugleich erstrebt werden, gehen beide doch immer wieder auseinander, dergestalt, dass es die Freiheit ist, die fortwährend von einem Schwund bedroht wird. Die folgende Betrachtung stellt sich die Aufgabe zu untersuchen, weshalb die Freiheit so sehr gefährdet ist und welche Möglichkeiten ihrer Rettung in der demokratischen Gesellschaftsform selbst bereitliegen.

2. Eine kurze Erörterung der Gefahr, der die Freiheit in der nach dem Prinzip der Gleichheit geformten Gesellschaft ausgesetzt ist, zeigt, dass diese Gefahr nicht einer einzigen Ursache entstammt, sondern einem Komplex von Ursachen, die sich durch ihre Verflechtung gegenseitig in ihren gefährlichen Wirkungen steigern.

3. Da die Menschheit die bei weiten längste Zeit ihres Bestehens in der Ungleichheit gelebt hat, ist die Frage unumgänglich, woher der demokratische Wille zur allgemeinen Gleichheit aller entspringt. Dieser Wille verdankt sich einem doppelten Ursprung: einmal der im Anfang der europäischen Geschichte bei den Griechen erfolgten Wesenssetzung des Menschen, die mit dem Gedanken der Wesensgleichheit aller Menschen identisch ist; sodann dem Charakter der Reflexion, welchen das Denken im Beginn der Neuzeit annimmt. Die Reflexion ist es, aus der die Forderung entspringt, die schon erkannte Wesengleichheit der Menschen auch durch die Tat zu verwirklichen. Die Einrichtung der Gleichheit geht von einem Akt der Befreiung des Lebens aus dem Gebundensein an die feudalistische Ordnung hervor. Daher lautet die Strukturformel der demokratischen Revolution: Gleichheit durch Freiheit.

4. Aber nun gehen aus der mit Hilfe der Freiheit eingerichteten Gleichheit die Gefahren hervor, welche die Freiheit bedrohen. Deshalb bedarf es, nachdem die Gleichheit Fuss gefasst hat, einer Umstellung der das demokratische Bewusstsein leitenden Gesichtspunkte, dergestalt, dass der Wille zur Gleichheit zur Basis für den Willen zur Freiheit und so die Freiheit zur bestimmenden Hinsicht für die politisch-gesellschaftliche Praxis wird. Es spricht vieles dafür, dass wir heute in der Phase der Geschichte leben, in welcher die Umstellung von uns zu vollziehen ist.

5. Die Bedingungen der Möglichkeit und der Notwendigkeit einer solchen Umstellung des demokratischen Bewusstseins ist Gegenstand einer genaueren Analyse.

6. Die auf der Basis der Gleichheit errichtete Freiheit ist nur möglich als die gleiche Freiheit für alle. Diese Freiheit hat ihr Bestehen allein in effektiven allgemeinen Gesetzen, so dass die demokratische Freiheit nur als eine gesetzliche Freiheit bestehen kann. Umgekehrt sind die Gesetze nur dann demokratische Gesetze, wenn ihr Inhalt die allgemeine Freiheit für alle ist. Welches aber die Gesetze sind, durch die Freiheit bewahrt wird, ist nicht aus Prinzipien a priori zu konstruieren, sondern ist im Blick auf die jeweilig geschichtliche Lage auszumachen.